

О. В. Царенко,
докторант, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

У статті проаналізовано теоретичні концепції і напрямки економічної науки, які зробили найбільш суттєвий внесок у формування конкурентних переваг, визначено еволюцію практичних підходів до використання різноманітних джерел конкурентних переваг бізнес-організацій промислових регіонів. Досліджено, що механізм внутрішньогалузевої конкуренції виступає як головний двигун розвитку продуктивних сил, науково-технічного прогресу та підвищення суспільного добробуту.

In the articles analysed theoretical conceptions and directions of economic science, which did the most substantial payment in forming of competitive edges, the evolution of the practical going causes certain scientific interest near the use of various sources of competitive edges of organizations of businesses of industrial regions. Certainly functional signs of inwardly industry competition a main engine of development of productive forces, scientific and technical progress and increase of public welfare.

ВСТУП

Дослідження теоретичних основ поняття конкурентних переваг в теперішній час обмежені лише декількома роботами зарубіжних і вітчизняних авторів, що розкривають приватні і прикладні аспекти цієї категорії. При цьому залишаються невивченими політекономічні аспекти конкурентних переваг, еволюція виникнення і становлення її (конкурентної переваги) як одного з найважливіших понять економічної науки; теоретичні підходи, методологічні аспекти і методи аналізу сутності і змісту цього поняття, а також взаємозв'язок з такими економічними категоріями, як конкуренція і конкурентоспроможність.

Теоретичні основи конкуренції були закладені ще в період докапіталістичних формацій. Але перші суттєві положення про конкурентну боротьбу і її рушійні сили з'явилися тільки у середині XVIII століття. Великий внесок в становлення теорії конкуренції внесли представники класичної політичної економіки А. Сміт, Д. Рікардо. Надалі теорія конкуренції одержала розвиток в працях відомих учених А. Маршалла, Дж. Кейнса, В. Леонтьєва, П. Сраффі, Й. Шумпетера, М. Портера, С. Брю і К. Макконела, тощо. У їх роботах були закладені зміст, форми і методи конкурентної боротьби, обґрунтовані загальні закономірності ринкової організації господарства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є систематизація генезису теорії конкурентних переваг, що дозволяє визначити досягнення нею етапу інтеграції ринкового і ресур-

сного підходів, а також вивчення зародження та розвитку теорії конкурентних переваг, яке доцільно здійснювати у двох вимірах. Оцінити функціональний підхід, оперуючи поняттям міжгалузевої та внутрішньогалузевої конкуренції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Економічна конкуренція — це комплексна категорія, що відображає спосіб функціонування та руху капіталу у ринковому середовищі. Такий рух може відбуватися як всередині певної галузі промислового регіону країни у вигляді внутрішньогалузевої конкуренції, так й на міжгалузевому рівні у вигляді міжгалузевої конкуренції. Економічна конкуренція як складна категорія вимагає комплексного підходу до свого вивчення. Такий підхід інтегрує класичну, неокласичну та інституційну концепції до вивчення економічної конкуренції.

Теорію конкурентних переваг у теоретичному вимірі, де витоками виступають методологічні підходи, сформовані в межах теорії конкуренції, можливо представити у наступному вигляді (рис. 1).

Адам Сміт розглядав конкуренцію як поведінкову категорію, коли продавці і покупці змагаються на ринку за вигідніші умови продажу і покупки товарів [7]. Ринкова економіка, не керована колективною волею, проте слідує строгим правилам поведінки на ринку. Відповідно до цих правил вільна конкуренція прагне зрівняти переваги факторів виробництва у всіх галузях, тим самим встановлюючи оптимальний розподіл ресурсів між галузями. А. Сміт зробив перші кроки до розгляду конкуренції як ефективного механізму цінового регулювання.

А. Сміт постулював модель досконалої конкуренції, вперше довів, що конкуренція, врівноважуючи норми прибутку, приводить до оптимального розподілу праці і капіталу, врівноважує приватні інтереси і економічну ефективність.

Згідно з його концепцією підприємство створює конкурентоздатний товар і експортує його, якщо витрати на його виробництво нижчі, ніж в інших країнах. А. Сміт вважав, що експортоорієнтоване виробництво товарів повинне обов'язково створюватися на основі абсолютних переваг країни.

Таким чином, сучасна концепція конкурентних переваг корінням сягає часів зародження класичної економічної науки. Абсолютні переваги, орієнтовані на природні переваги, є першим етапом в еволюції наукових поглядів на конкурентні переваги. На нашу думку, подальший розвиток теорії абсолютної переваги був обмежений слабкорозвиненими продуктивними силами, обумовленими феодальними формами відтворення. Проте теорія абсолютної переваги А. Сміта зіграла свою основоположну роль в становленні конкурентних переваг.

Д. Рікардо розвинув ідею цінового регулювання ринку за допомогою конкуренції і розробив теоретичну модель досконалої конкуренції [5]. Для її опису автор сконцентрував увагу на тому, як функціонує така система в довгостроковій перспективі. Такий підхід дав можливість піти від "деталей", пов'язаних з державним

регулюванням, монопольною владою, географічними особливостями ринку тощо, які в довгостроковій перспективі не мають вирішального значення [1].

Виникнення теорії Д. Рікардо стало наслідком процесів, які пов'язані з формуванням нових принципів взаємостосунків у сфері зовнішньої торгівлі не тільки на основі природного фактору, але і на відмінності у витратах виробництва товарів в різних країнах. У свою чергу, це привело до якісного і кількісного розширення поняття абсолютних переваг і розвитку теорії конкурентних переваг. На відміну від абсолютних переваг, теорія порівняльних витрат прийняла гнучкішу форму, наближену до теорії конкурентних переваг.

Модифікацію теорії порівняльних витрат у теорію конкурентних переваг пов'язують з працями шведських економістів Е. Хекшера та Б. Оліна. Сутність висновків цих учених, так званої "теорема Хекшера-Оліна", полягала у наступному: країна експортує товари, у виробництві яких найбільш ефективно використані надлишкові фактори виробництва, а імпортує товари, продукування яких потребує витрачання дефіцитних факторів виробництва. Математичний опис цієї теорії належить П. Самуельсону і В. Столперу.

Подальший розвиток теорії порівняльних переваг отримала у роботах В. Леонтьєва. Його висновки суперечили висновкам Е. Хекшера та Б. Оліна й отримали назву "парадокса Леонтьєва". На статистичних матеріалах 1949 року Леонтьєв показав, що, незважаючи на поширену у той час думку про забезпеченість США капіталом, в експорті переважали трудомісткі товари [3, с. 83].

Неокласичний підхід А. Маршалла більш повно обґрунтував процес автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції і дії законів граничної корисності. Проте, А. Маршалл показав "умовності" моделі досконалої конкуренції і створив основи теорії нової моделі конкуренції — монополістичної [2, 6].

І. Шумпетер відзначав, що модель досконалої конкуренції пояснювала тільки один вид конкуренції — ціновий, актуальність якого втрачається при створенні нових товарів, технологій тощо. Модель досконалої конкуренції не відображала коріння конкуренції, динаміку конкурентної боротьби, не враховувала важливість тимчасового фактору [8].

П. Сраффа показав переваги великих підприємств, які вони можуть одержати, роблячи безпосередній вплив на ціноутворення і порушуючи дію механізму чистої конкуренції.

Останнім часом більшість наукових досліджень щодо теоретичного осмислення конкуренції стосується її розгляду у призмі 3-х домінуючих у сучасній західній економічній теорії підходів: структурного, поведінкового та функціонального, згідно з якими конкуренція у ринковій

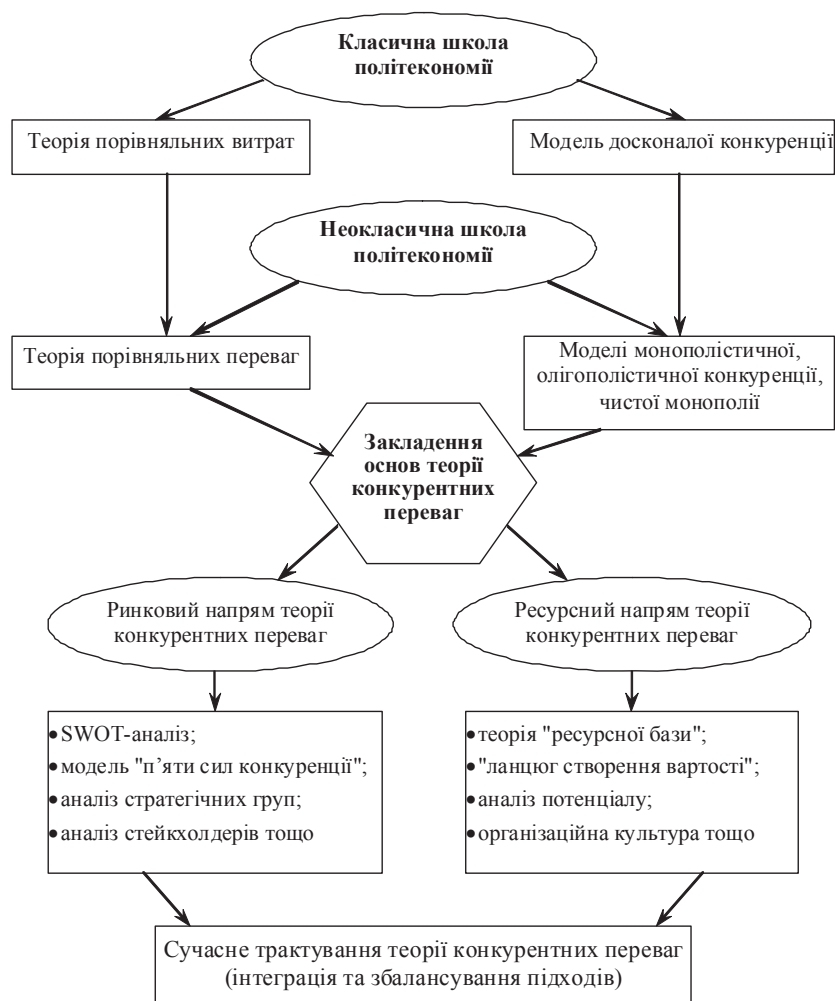

Рис 1. Генезис теорії конкурентних переваг

економіці розглядається або як процес, або як статичне явище (рис. 2).

Поведінкове трактування описує конкуренцію як суперництво, що виникає між продавцями (покупцями) за найбільш вигідні умови продажу товару. Основоположником такого підходу вважається А. Сміт. Основні ідеї структурного трактування відображені в роботах Д. Курно, Дж. Робінсона, Ф. Еджуорта тощо.

При структурному підході акцент перекладається з самої боротьби конкурентів на аналіз структури ринку і умов, пануючих на ньому. Головним є встановлення факту принципової можливості впливу суб'єкта на загальний рівень цін. Функціональний підхід розробив Й. Шумпетер. Такий підхід описує роль конкуренції в економіці: саме механізм конкуренції витісняє з ринку нежиттєздатних виробників. Всі підходи до визначення ролі конкуренції не суперечать, а доповнюють один одного. Кожний з них, узятий окремо, не можна прийняти достатнім.

Таким чином, працями вищезазначених і інших вчених були закладені основи наукових уявлень про суть конкуренції, її рушійні сили.

Пізніше розвиток теорії конкуренції був пов'язаний із зміщенням акцентів з макро- на мікрорівень, і з поступовою розробкою теорії конкурентних переваг. У 1957 році виходить книга Ф. Селєзніка "Керівництво в адмініструванні", де він вводить поняття "ключові компетенції", говорить про необхідність встановлення відповідності між внутрішнім станом організації та її зовнішнім оточенням в процесі розробки стратегії організації [9, с. 53].

Ця ідея була конкретизована Кеннетом Ендрюсом у підготовленому групою викладачів Гарвардського університету базовому підручнику "Політика бізнесу". У цій та наступних своїх працях К.Ендрюс робить акцент на оцінці зовнішніх загроз і можливостей та сильних і слабких сторін організації; тобто на SWOT-аналізі як передумові формулювання фірмової стратегії [3, с. 26-27]. Методологія SWOT-аналізу стала загальноновизнаною в публікаціях зі стратегії управління і досить широко використовується для виявлення конкурентних переваг сучасних підприємств.

У своїх роботах "Стратегія конкуренції" і "Конкурентна перевага", якими розпочався новий етап у розвитку стратегічного управління, Майкл Портер заклав основи і розробив теорію конкурентних переваг, що, на його думку, включає в себе декілька ключових положень:

1) існує два основні типи конкурентних переваг підприємства — низькі витрати та диференціація, які у комбінації з масштабами конкурентного бізнесу дозволяють розробити три генеричні (родові, базові) стратегії, які сприяють досягненню фірмою результатів, що перевищують середньогалузеві: лідерство у витратах; диференціація та фокусування [4, с. 51] [6, с. 11];

2) для досягнення успіху фірма повинна сконцентрувати зусилля на реалізації однієї з трьох типових стратегій. "Компанія, яка дотримується то однієї базової

Рис. 2. Класифікація підходів до вивчення конкуренції

стратегії, то іншої, залишається неспроможною довести жодної з них до кінця, застряє на півдорозі" [4, с. 16]. Це положення піддавалося критиці з боку багатьох західних і вітчизняних дослідників, які спростовують його як за допомогою теоретичних побудов, так і на основі емпіричних досліджень діяльності успішних підприємств [10, с. 249—250];

3) стан конкуренції в галузі є результатом дії п'яти конкурентних сил:

- суперництва серед існуючих фірм;
- загрози входу нових підприємств;
- впливу постачальників;
- загрози виробництва заміників;
- впливу покупців [6, с. 141].

Аналіз цих п'яти факторів галузевої конкуренції висвітлює найбільш важливі сильні і слабкі місця підприємства, стимулює позиціонування фірми у своїй галузі, визначає сфери, де зміни стратегії можуть принести найбільшу віддачу, і допомагає зрозуміти, які тенденції в галузі матимуть найбільший масштаб, чи то у вигляді можливостей, чи то загроз для підприємства. Тобто, на думку М. Портера, структурний аналіз є фундаментом для формулювання стратегії конкуренції [3, с. 21].

Формування конкурентної переваги, виходячи з основних положень концепції ланцюга вартості, повинно передбачати рішення триєдиного завдання, а саме:

- оптимізація рівня виконання базисних функцій;
- ефективна міжфункціональна координація;
- погодження з впливом зовнішніх факторів [9, с. 55].

Підприємства досягають конкурентних переваг, коли знаходять нові способи конкуренції в галузі, тобто здійснюють нововведення. Найбільш типовими причинами новацій, що дають конкурентні переваги, виступають: нові технології; нові або такі, що змінюються, запити споживачів; поява нового сегменту галузі; зміна вартості або наявності компонентів виробництва; зміна урядового регулювання [7, с. 64—66].

Проміжок часу, протягом якого підприємству вдається утримати конкурентну перевагу, залежить від трьох факторів:

- характеру джерела конкурентної переваги, тобто складності її копіювання (переваги низького і високого рангу);
- кількості наявних у фірми джерел конкурентної переваги;
- постійного вдосконалення всіх процесів, пошуку

Таблиця 1. Проблематика ресурсного підходу у дослідженнях їх основоположників

Основоположники підходу	Основні дослідження
Х. Ітамі та Т.В. Рохл	Дослідили проблеми акумуляції та ефективного використання невидимих активів
М. Тампоу	Запропонував методику визначення ключових компетенцій
Дж. Барні:	Визначив поняття “ресурси”; відокремив критерії оцінки “стратегічності” ресурсів; обґрунтував важливість організаційної культури як ключової компетенції, яка є джерелом стійких конкурентних переваг
Г. Шварц	Вивчив вплив “м’яких” складових (зокрема трудової етики, гнучкості, обмеженості претензій персоналу, відкритості зовнішньому світу, духу конкуренції тощо) на конкурентоспроможність швейцарських підприємств
К. Коннер (разом з К. Прахаладом)	Запропонували розглядати фірму не в якості “суміші” відчутних ресурсів, а як ієрархію нематеріальних знань і процесів, необхідних для створення нового знання
Е. Рюлі	Опрацював фактори, які сприяють захисту ключових компетенцій від копіювання
С.Е. Монтгомері та Р.П. Румельт	Проаналізували відмінності між поведінкою, пов’язаною з придбанням ресурсів, і поведінкою, пов’язаною з позбавленням від них
О. Леонард-Бартон	Дослідили негативну цінність деяких ресурсів
Т. Елфрінг і Х.В. Вольберда	Окреслили проблеми розвитку ключових компетенцій фірми
С. Хант і Р. Морган	Розробили теорію конкуренції відносних переваг, яка передбачає інтеграцію ресурсів підприємства (компетенцій) з його активністю щодо завоювання місця на ринку

3. Стратегія підприємства повинна включати досягнення рівноваги між експлуатацією існуючих ресурсів і розвитком нових.

Пізніше Б. Вернерфельт визнав, що його теорія не “користувалася попитом” до 1990 року, коли поширились ідеї К. Прахалада і Г. Хемела [4, с. 228].

Крім вищезазначених науковців, розробкою проблематики ресурсного підходу займаються багато дослідників, зокрема табл. 1 [9, с. 56].

В останні роки значна кількість науковців висловлюють думку, що і ринковий, і ресурсний підходи теорії конкурентної переваги, якщо їх розглядати окремо, є односторонніми і не забезпечують максимального успіху [4, с. 110] [6, с. 62]. Вони не суперечать, а швидше доповнюють один одного, що вимагає їх збалансованого поєднання [10, с. 251]. Насправді стратегічний успіх підприємства залежить від його вміння вчасно відстежувати релевантні зміни у конкурентному середовищі, з одного боку, і розвивати власні ключові компетенції адекватно до цих змін — з іншого [8, с. 84].

Аналіз розвитку світової практики досягнення підприємствами комерційного успіху у період з кінця XIX до початку XXI сторіччя дозволяє виділити в еволюції ключових джерел

перспективних нововведень [3, с. 68—70].

Після виходу праці М. Портера “Стратегія конкуренції” дослідники розглядають стратегію підприємства тільки в контексті конкурентного середовища, і будь-який досягнутий фірмою результат обумовлюється вибором стратегії для забезпечення конкурентної переваги і виконанням позиціонуванням.

Саме наприкінці 80-х років на противагу домінуючому у 50-х — 70-х роках ринковоорієнтованому підходу, в теорії конкурентних переваг почав формуватися ресурсний підхід, згідно з яким досягнення підприємством стратегічного успіху є неможливим без володіння ним унікальними ресурсами, без переваг у навичках, уміннях, ресурсах та їх використанні [6, с. 36] [7, с. 86].

Історично основою ресурсного напрямку теорії конкурентних переваг стала теорія ресурсної бази Бірґера Вернерфельта, запропонована ним у 1984 році. Основні положення цієї теорії полягали у наступному:

1. Погляд на фірму з позиції наявних у неї ресурсів призводить до висновків, які суттєво відрізняються від традиційного продуктового підходу.

2. Є можливість визначити типи ресурсів, які зумовлюють високі прибутки підприємств.

формування конкурентних переваг декілька етапів [6, с. 174]. Кожний з цих етапів характеризується специфічними вимогами споживачів щодо товарів (послуг) фірми і, відповідно, фокусуванням підприємств на особливих аспектах стратегічного характеру для більш повного задоволення цих вимог (табл. 1.1).

Механізми конкуренції відрізняються в різних галузях економіки і на різних товарних ринках. В даний час виділяють чотири класичні типи конкуренції [3, 5, 6, 10]: досконала (чиста) конкуренція, монополістична конку-

Таблиця 1.1. Еволюція практичних підходів до використання ключових джерел формування конкурентних переваг

№	Назва етапу	Приблизні часові межі	Ринкові вимоги	Ключове джерело конкурентних переваг
1.	“Факторний”	до початку XX століття	Товари за помірними цінами	Наявність факторів виробництва
2.	“Витратний”	початок XX століття – 50 ^{ті} роки	Мінімальні ціни	Неухильне зниження витрат
3.	“Якісний”	60 ^{ті} –70 ^{ті} роки	Покращені якісні характеристики	Постійне підвищення якості
4.	“Адаптивний”	70 ^{ті} –80 ^{ті} роки	Постійні зміни вимог споживачів	Гнучкість
5.	“Інноваційний”	80 ^{ті} –90 ^{ті} роки	Оригінальність, неповторність товарів	Інновації

Таблиця 1.2. Еволюція теоретичних поглядів на конкуренцію

Економічна модель конкуренції	Основоположники моделі і їх основні праці
Досконала конкуренція – чиста конкуренція	А.Сміт «Дослідження про природу і причину багатства народів» (1776 р.); Д.Рікардо «Засади політичної економії і податкового обкладення» (1817 р.); Дж.С.Милль «Принципи політичної економії» (1848 р.); К.Маркс «Капітал» (1863-1894 рр.)
Недосконала конкуренція – монополістична конкуренція, олігополістична конкуренція, чиста монополія.	А.О.Курно «Дослідження математичних принципів теорії багатства» (1838 р.); Ф.І.Еджуорт «Теорія монополії» (1897 р.); К.Віксель «Лекції з політичної економії» (1901 р.); Дж.Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933 р.); Е.Чемберлін «Теорія монополістичної конкуренції» (1933 р.); Дж.Кейнс «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.); Й.Шумпетер «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942 р.); А.П.Лернер «Економіка контролю» (1944 р.); Ф.А.Хайек «Індивідуалізм і економічний порядок» (1948 р.); П.Сраффа «Виробництво товарів за допомогою товарів» (1960 р.)

ренція, олігополія, чиста монополія (табл. 1.2).

Основними рисами ринку з чистою конкуренцією є наступні:

— дуже велика кількість підприємств пропонує свою продукцію на високоорганізованому ринку дуже великому числу покупців;

— конкуруючі підприємства виробляють (продають) стандартизовану продукцію, що робить покупця байдужим до того, у якого підприємства придбавати товар. Нецінова конкуренція практично зводиться до нуля;

— кожен конкуруючий продавець діє абсолютно незалежно і, таким чином, не може вплинути на ціну продукції. Окремий виробник вимушений "погоджуватися з ціною", тобто приймати ту ціну на продукцію, яка встановлюється на ринку; контроль над ціною відсутній;

— відсутні перешкоди для організації бізнесу. Відсутність "вхідних бар'єрів" на ринках з чистою конкуренцією означає, що підприємства і ресурси можуть вільно переміщатися між галузями і між територіями.

Чиста (досконала) конкуренція є ідеальним зразком, оскільки характеризує ідеальний ринок.

Термін "недосконала конкуренція" застосовують для позначення трьох останніх ринкових структур: монополістичної конкуренції, олігополії, чистої монополії.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки дослідження теоретичних основ розвитку формування конкурентних переваг промислових регіонів, відзначимо, що в порівнянні з існуючими поглядами систематизовано генезис та проінтерпретовано сучасний стан розвитку теорії конкурентних переваг, характерною рисою якого є інтеграція ринкового та ресурсного підходів.

Розглянута класифікація типів конкуренції є теоретичною, оскільки на практиці ринки промислових регіонів неоднорідні і можуть бути віднесені до якого-небудь типу конкуренції лише умовно. Чим ближче конкретна регіональна ринкова структура до певного типу конкуренції, тим виразніше виявлятимуться властиві цьому типу механізми.

Невідривно від конкуренції існує конкурентоспроможність і конкурентні переваги. Вони є її атрибутом, визначаються і виявляються завдяки конкуренції.

Визначено економічну конкуренцію як комплексну категорію, що відображає спосіб функціонування і руху капіталу у ринковому середовищі промислових підприємств. Такий рух може відбуватися на міжгалузевому та внутрішньогалузевому регіональному рівні. Згідно з функціональним підходом, внутрішньогалузева конкуренція — це боротьба між товаровиробниками, які діють в одній галузі промислових регіонів. Конкуренція всередині галузі призводить до формування суспільно-необхідних витрат виробництва та встановлення єдиних ринкових цін. Відповідно, під міжгалузеву конкуренцію розуміють капіталістичну конкуренцію між різними сферами виробництва. На нашу думку, міжгалузєва конкуренція промислових регіонів, відштовхуючись від ринкових вартостей та базуючись на внутрішньогалузевій конкуренції, спрямовує галузеві норми прибутку до загальної норми і на цій основі встановлює суспільні ціни виробництва. Таким чином, механізм внутрішньогалузєвої конкуренції виступає як головний двигун розвитку продуктивних сил промислових регіонів, науково-технічного прогресу та підвищення суспільного добробуту. Саме вона спроможна забезпечити інноваційний шлях розвитку як регіонів, так і країни в цілому.

Література:

1. Афанасьев В.С. Давид Рикардо. — М.: Економіка, 1988. — 43с.
2. Іванов Ю.Б. Конкурентоспроможність підприємств в умовах формування ринкової економіки. — Харьков: ХДЕУ, 1997. — 246 с.
3. Мильнер Б. И. Системный подход организации управления / Мильнер Б. И., Евенко Л.М., Рапопорт В.В. — М., 1983. — 146 с.
4. Портер М. Международная конкуренция. — М.: Между-нар. отношения, 1993. — 896 с.
5. Рикардо Д. Сочинения. — М.: Госполитиздат-Соцэкгиз, 1961. — Т. 3 — 320 с.
6. Рубін Ю.Б. Портфель конкуренції та управління справами. — К.: Укрминтек, 1996. — 734 с.
7. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. — М: Изд-во социально-экономической литературы, 1962. — 684 с.
8. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия: Пер. с англ. / Й.А.Шумпетер; Под. Ред. В.С.Автономова. — К: Економіка, 1999. — 540 с.
9. Царенко О.В. Генезис та еволюція теорії конкурентних переваг // Економіка та держава, 2007. — № 8. — С. 53—56.
10. Царенко О.В. Організаційне забезпечення впровадження інструментарію управління конкурентними перевагами на підприємствах // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2007. — № 4. — С. 249—253.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2009 р.